

Gheorghe VLĂDUȚESCU

FILOSOFIA PRIMELOR SECOLE CREȘTINE

Toate drepturile asupra prezentei ediții aparțin
Editurii Pro Universitaria

Nicio parte din acest volum nu poate fi copiată
fără acordul scris al **Editurii Pro Universitaria**

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
VLĂDUȚESCU, GHEORGHE

Filosofia primelor secole creștine / Gheorghe Vlăduțescu.
- București : Pro Universitaria, 2020
Conține bibliografie

ISBN 978-606-26-1245-0

1

Referenți științifici:

Prof. univ. dr. Viorel VIZUREANU

Prof. univ. dr. Savu TOT

CUPRINS

1. MAREA RUPTURĂ.....	7
2. APOSTOLUL PAVEL ȘI TRADIȚIA GREACĂ.....	13
3. APOLOGETICA ȘI STRATEGIA NOII RECONSTRUCȚII	19
4. GNOTICISMUL, CA DERUTĂ	34
5. UN NOU CONCEPT AL FILOSOFIEI.....	46
6. DE LA FIINȚĂ LA EXISTENȚĂ. CREAȚIA DIN NIMIC.....	58
7. VECHEA FILOZOFIE ȘI GNOZA CREȘTINĂ	69
8. TEO-METAFIZICA ORIGENIANĂ	81
9. ANIMA ȘI ANIMUS.....	96
10. ANTROPOMORFISM ȘI IDOLOLATRIE	111
11. PENTRU O TEO-FILOSOFIE A ISTORIEI	119
12. „CUNOAȘTE-TE PE TINE ÎNSUȚI”	131
13. O HERMENEUTICĂ A TEXTULUI ÎN SECOLUL AL IV-LEA	139
14. DURATĂ, MEMORIE, COGITO.....	156
15. ADEVĂR ȘI ADEVĂRAT	173
16. NEOPLATONISM POST-ANTIC, NEOPLATONISM CREȘTIN	181
17. O ONTOLOGIE A ATRIBUTELOR	190
18. DE LA „IERARHIA CEREASCĂ” LA METAFIZICA UNIVERSALIILOR.....	204
19. CONTEMPLAȚIE NATURALĂ ȘI APOFATICĂ	211
20. FILOSOFIA, CA MÂNGĂIERE ȘI ÎNDEMN	217

21. FIINȚĂ ȘI PERSOANĂ.....	228
22. O INTERPRETARE SEMIOTICĂ A TEOLOGIEI ICOANEI.....	233
23. BINELE, RĂUL ȘI LIBERUL ARBITRU	243
24. ÎN LOC DE ÎNCHEIERE PENTRU „UN EV MEDIU LUNG” ÎN ISTORIA FILOSOFIEI.....	267
ADDENDA.....	271
1. PENTRU O „NOUĂ ISTORIE” A FILOSOFIEI (Cuvântul de încheiere la prima ediție)	271
2. DIFERENȚA ȘI DIFERENȚIALELE DIVINE LA BLAGA.....	276
BIBLIOGRAFIE	287

1. MAREA RUPTURĂ

Despre filosofia primelor secole creștine, la noi cel puțin, nu s-a scris prea mult. De altminteri, chiar și tratate devenite clasice, de aieva, cu opțiune pentru un ev mediu „scurt” fac din apologetică și patristică aproape numai o introducere la filosofie, în concept medieval, cel mai adesea, suprapusă, în durată, scolasticii. Dar, așa zicând după Jacques Le Goff, cu mult mai posibilă ca adevăr este ideea unui „ev mediu lung”.

Cât este aceasta de operantă, se poate discuta de la caz la caz, luând în seamă, diferențiat, istoria socială, istoria literară, istoria filosofică, istoria științifică, istoria religioasă. Având același subiect (deopotrivă ca punct de plecare și scop), ele se adună acolo de unde și vin, adică din ființa noastră, ontologic, istorică.

Dincolo de ceea ce le apropie, articulându-le în aceeași constelație, istoriografi, primează particularitățile, ca expresie a continuei sporiri de sine a omului de la un comportament la altul. În consecință, hermeneutica istorică (sau, dacă se preferă spunând, poate, ceva mai mult, istoria II, ca reconstrucție) se organizează prin adecvare la orizontul de aplicație metodologică, ceea ce presupune un limbaj și o logică proprii. Detaliind, de aici operaționalitatea diferențiată a ideii de „ev mediu lung”, în sine crucială pentru orice hermeneutică istorică a „duratei” în discuție, deși, încă odată, în grade distincte, ca și, mereu în alte modalități de interpretare.

În ordine religioasă și eclesiastică *europeană* (determinativul este necesar), **conceptul** operează parcă de la sine,

oricum non-restrictiv de îndată ce, „ev mediu”, în echivalență cu „modern”, intră în istorie odată cu marea ruptură (înnoire) determinată de creștinism. Ba, *strict religios*, poate că, semantic, „evul mediu” este fără noimă, doctrinar, creștinismul fiind o continuă sporire în sine și de sine, într-o sincronicitate perpetuă care nu exclude diacronia dar și-o subsumează. În acest caz, tăietura periodologică dintre „medieval” și „modern” (ca secvență istoric următoare) se relativizează până la ștergere.

În istoria literară, însă, lucrurile stau mai altfel, cu deosebire în timpul de săvârșire a „rupturii”, datorită ambivalenței (chiar ambiguității) epocii, cu înaintarea în paralel a culturii vechi, supraviețuitoare și a celei noi, creștine, dar și, totodată, cu interferențele firești sau numai cu atingerile.

Fenomen, cu precădere, în limbă, într-un timp de ruptură și alegere, cu egală îndreptățire, literatura aparține (poate să aparțină) și „vechiului” și „noului”. Bunăoară, Tertulian sau Lactanțiu, Augustin și Paulinus de Nola aparțin atât literaturii *latine* cât și celei *creștine*, deci ambelor istorii. Tot asemenea, în ramură greacă, cel puțin, Clement, Grigore cel Mare, Grigore de Nazianz, Ioan Gură de Aur, Ps. Dionisie Areopagitul. În universul limbii grecești, ca sensibilitate și idee înă, ei sunt ai altei lumi. „Vasta producție poetică a Sf. Grigore de Nazianz e una din cele mai variate și colorate din câte a produs geniul creștin astăzi” (Coman, *Tristețea...*, p. 5).

Față de aceea a istoriei literare, starea istoriei filosofice este și mai aparte, nu însă pentru a ieși de sub „cortul” ideii de „ev mediu lung”, ci, dimpotrivă, întrucât este cea care beneficiază mai mult.

De regulă, momentul de încetare a istoriei gândirii tradiționale, în direcție greacă, este fixat în desființarea de către Iustinian a școlii neoplatonice din Atena, în anul 529. Scolarul ei, Damascius, va fi plecat în Orient (probabil în Egipt), unde,

fapt parcă simbolic, i se va pierde urma. Glumind, deși cu oarecare seriozitate, primului filosof, lui Thales, nu i se cunoaște exact data nașterii, ultimului, aceea a morții. Filosofia greacă, această, poate, minune a minunilor, se va fi întrupat printr-un personaj, cine știe când născut, și se va încheia cu altul, nu se știe când mort. Și într-un caz și în celălalt amnezia (sau ignorarea) simbolizează deschiderea, respectiv, spre ceea ce va fi fost și spre ce va fi. De fapt, spre ceea ce deja se închease ca filosofie a viitorului. Căci de câteva secole, o dată cu creștinismul și, se înțelege că, înlăuntrul său, dar iradiind, o nouă filosofie devenea tot mai reală.

Apostolul Pavel va fi apropiat filosofia tradițională de înțelepciunea deșartă: „Luați aminte să nu vă fure mințile cineva cu filosofia și cu deșarta înșelăciune din predania omenească, după înțeleșurile cele slabe ale lumii, și nu după Hristos”....*dia tes philosophias kai kenos apates...*(*Coloseni*, 2, 8). Potrivnic ei, și astfel paradigmatic pentru întreaga patristică, prudent-metodic, în același timp, Apostolul îndemna și la recuperare, după săvârșirea „tăieturii” pentru „țeserea covorului”, așa zicând, cu anticipație, după Clement.

Ajuns la Atena, Apostolul „vorbea în fiecare zi, cu cei care erau de față. Iar unii dintre filosofi epicurei și stoici discutau cu el, și unii ziceau: Ce voiește, oare, să ne spună acest semănător de cuvinte?” *spermológos*. Și l-au dus la Areopag, zicând: „Putem să cunoaștem și noi această învățătură nouă, grăită de tine?” După ce va fi cuvântat, „unii bărbați, alipindu-se de el, au crezut...” (*Faptele Apostolilor*, 17, 17-19, 34).

Retoric putem presupune că vor fi plecat cu el, alăturându-i-se unii dintre aceia ce l-au înfruntat, epicurieni sau stoici.

Dincolo de retorică, plecarea (alipirea) aceasta înseamnă, filosofic, marea ruptură, în ambele ei dimensiuni sau mișcări, dacă în urmarea „suspendării” (eventual „împarantezării”) venea

integrarea. De aici, „stromateismul” clementin, metodic-exemplar, în hermeneutica oricărei „tregeri”.

Așadar, Apostolul săvârșise gestul istoric, paradigmatic: în alt limbaj, în altă logică, filosofia proprie creștinismului exista într-o „epistemologie” proprie, care îi permitea absorbția tuturor valorilor.

Procesul, însă, avea să fie contrapunctat, cu rezistențe poate chiar metodice și de o parte și de alta. Dar, unde nu este conflict, nu este izbândă. Orice „trecere” este dramatică, fatal, cu intoleranțe, totuși, pentru noi așezări. „Post-anticii” (Plotin, Porphyrios) perseverează în reconstrucții care rămân ca lumi posibile, chiar dacă adesea inconfortabile; „modernii” (creștinii) își asumă viitorul. Stau alături, învață alături, ca Plotin și Origene la Ammonios Sakkas, dar se despart *istoric*. Plotin este printre ultimii mari antici, iar Origene, poate, marele metafizician „modern”, în „evul mediu lung” sau foarte lung.

Istorigo-filosofic, de aceea, în mai mare măsură decât în oricare alt orizont similar, pentru că supraviețuirea coexistă cu instituirea și comunică cu modalitatea respingerii ca și în aceea a admiterii, conceptul „evul mediu lung” pare a fi optim. Filosofia „Epocii de mijloc” (în această perspectivă metodică, sintagmă cu grave căderi din sens), filosofic, deci, nu începe când, mai degrabă convențional, decât real, gândirea veche iese din istorie. Mai curând convențional, pentru că între timp se integrase și fusese absorbită în noua filosofie, ceea ce înseamnă că ea însăși, prin participare la noua reconstrucție, se moderniza.

Toate acestea, atât cât proiecția este de „lungă durată”, dar și strict evenimential, procură argumente și probe suficient de multe și tari: despărțirea istorică și epistemologică a unor contemporani (Plotin și Origene, Aulus Gellius și Tertulian) sau apropiați în timp (Proclos și Ps. Dionisie Areopagitul); percepția și reinterpretarea clasicilor din alte situații, prin alte „lecturi”, cu

alte mijloace („post-anticii”, când nu rămân la cota joasă a epigonismului, înnoiesc prin prelungire fie și ca simplă sugestie; „modernii”, în schimb, încep să construiască *dincoace* de marea „tăietură”); stilul și finalitatea polemicilor, convertite, de cele mai multe ori, în apologii (unii, cei „vechi”, sunt paseiști, cel mult, înnoitori în tradiție și luptători pentru supraviețuirea ei; ceilalți, „modernii”, sunt asimilaști). Respingerile lor, de aceea, nu iau negrul nihilismului; metodice, prin urmare, critice, ele sunt conversive, altfel spus, recuperatorii, printr-o nouă construcție; câteodată, parcă, premonitoare, de unde ca la Proclos, un fel de filosofie „creștină”, încă, în modalitate tradițională; chiar trăirile, ca spaime, suferințe, nostalgii, speranțe, acceptările și intoleranțele, de la intransigență, și de o parte și de cealaltă, trecându-se la concesie. Tradiționaliștii, odinioară, inclementi, cer clemență. „...Fiecare își are obiceiul, fiecare își are datina. Înțelepciunea zeilor a dăruit fiecărui ținut, ca să-l ocrotească, o credință... Iată de ce cerem să fie lăsați în pace zeii părinților noștri, zeii pământului nostru. E drept să credem în faptul că toate religiile reprezintă o singură credință. Privim aceleași stele, trăim sub același cer, suntem cuprinși în același univers. Nu are nici o însemnătate forma de înțelegere prin care ajunge fiecare la adevăr. La o taină ca aceasta nu poate duce o singură cale”, avea să spună cu îndreptățire eternă Aurelius Symmachus (prefect al Romei în 384. consul în 391), un păgân tolerant, zice Bayet (*Relationes*, III, 7-10; *Literatura latină*, p. 722). Sau, poate, unul care va fi înțeles că „alegerea” fusese făcută, însă refuzând să fie printre cei „aleși”. Oricum, lamentația sa este un tulburător document de epocă, dând dramatic seama de reflexul într-o (prin generalizare, în oricare) conștiință tradiționalistă, al marilor modificări intervenite, la scara istoriei, în răstimp scurt. Doar, cam cu două veacuri în urmă, Tertulian cerea toleranță față de creștini și creștinism în termeni asemănători: „suntem

opriți a avea o religie proprie. Ofensăm pe romani și nu suntem socotiți romani. Noroc, însă, că Dumnezeu este al tuturor, al căruia cu toți suntem, cu voia sau fără voia noastră” (*Apologeticum*, XXIV, 9-10).

Prefectul Romei, fie și voalat, încredina organizarea unei revanșe creștine, parcă, linear, după legea talionului. Cazuri nu vor fi lipsit, numai că de la accident la principiu, drumul este blocat. Lăsându-i la o parte spaimele (mai curând, spaime, iar nu umori), el înțelegea, deși cu suferință, așa zicând după un disperat activ (dar nu agresiv), Iulian Apostatul, că învinsese Galileanul. Paradoxal, pe cât se retrăgea în tradiție, pe atât îndreptățea creștinismul, adevărat că, pe măsura unei mentalități sincretice.

Primii scriitori creștini, de la începuturi (secolul I) și până la rotunjirea patristicii, cu Isidor din Sevilla, în ramură latină (mort în 636), cu Ioan Damaschin, în cea greacă (mort în 749), vor fi procedat altfel, ei înaintând în timp cu fața iar nu, asemenea nostalgicilor, cu spatele.

Dacă Symmachus, într-un fel, emblematic pentru mentalul antic (post-antic) amalgamat: tradiționalist și (în subconștient) modernizant, sugera o sincreză greco-romană și creștină, poate da, poate nu, sub „umbrela” creștinismului, oricum, venind evoluționist, dinspre cultura veche și înaintând integraționist, primii scriitori creștini se întorc la cultura clasică spre a o asimila. Ei, de aceea, sunt marii înnoitori chiar ai destinului gândirii clasice, deschizând-o tocmai pentru că o „închid”, dar într-o galaxie fără de margini, ceea ce înseamnă că spornică prin ea însăși.

Cartea aceasta este despre acest timp al nostalgiilor, al rupturilor, al așezărilor și nădejdlilor. Apărută în 1995, vede din nou lumina tiparului într-o variantă mult revizuită și completată.

2. APOSTOLUL PAVEL ȘI TRADIȚIA GREACĂ

Cu studii în școala rabinică fariseică din Ierusalim, într-un timp al procesului de „elenizare” a Orientului mijlociu, în urmarea, mai cu seamă, a expansiunii macedonene, Apostolul Pavel, după convertire „apostolul chemat”, cum își va zice el însuși, avea cultură teologică, dar și „profană”. Cum cuceririle lui Alexandru nu erau doar în ordine geopolitică, dar și în aceea a contactului cu alte civilizații (Plutarh vorbea despre întâlnirea regelui cu zece gymnosofiști indieni cărora le-a pus, poate, ca în legendă, „întrebări încurcate”), Imperiul a dispărut curând, „elenizarea” Asiei mici, cât și deschiderea grecilor către Orient, era însă drum fără întoarcere, cu urmări în durată lungă, hotărâtoare pentru istoria Europei a întregii lumi. „Diasporizarea” (împrăștierea) se întâmpla și dinspre „Occident” și dinspre „Orient”, grecii ajungând până la granițele Indiei, evreii, egiptenii, perșii, chiar indienii „amestecându-se” cu aceia. Onesicritos, din școala cinicilor, care participa la campanie, s-a întâlnit cu doi gymnosofiști, cei mai de seamă: Kalanos și Dandamis. Acesta din urmă, „ascultându-l pe Onesicritos cum vorbea despre Socrate, Pythagoras, Diogenes, a zis că acei bărbați se pare că au fost de bun soi, dar că prea s-au temut de legi în timpul vieții” (Plutarh, *Alexandru*, 65).

Grecii, cel mai sigur până la episodul macedonean, nu aveau decât legături comerciale cu egiptenii, cu perșii, cu libienii. Sau nu atât comerciale, cât de cucerire și de jaf. Ionienii și carienii „vânturau mărele cu gândurile de prădăciune”. În „armuri de bronz”, când au adăstat pe țărmurile Egiptului, locuitorii l-au vestit pe Psammetichos, care stăpânea peste ei, că „oameni de

bronz prădau ținutul”. Gata la orice, aceia dintre ionieni și carieni ajunși în Egipt, fac și mercenariat: „Făgăduindu-le mare răsplată”, Psammetichos îi câștigă de partea sa și ajunge „stăpân peste întreg Egiptul”. Drept răsplată le-ar fi dat pământuri „unde să se statornicească”, „ba chiar le-a mai încredințat niște copii de egipteni ca să-i învețe limba elenă” (Herodot, II, 152-154).

Schimburile culturale erau mai anevoioase, dacă nu imposibile, datorită blocajului lingvistic și, îndeosebi, esoterismului nu numai religios.

Așadar, în urmarea campaniilor lui Alexandru Macedon se produce o deschidere a civilizațiilor, una către alta, un „amestec” al lor. Filosofii timpului, cinici și stoici, îndeosebi, percepând fenomenul, cu derută, încrezători dar și dezorientați, se socoteau „oameni ai lumii”. Cosmopolitia, fie ca stare de confuzie și nostalgie după „cetatea pierdută”, atât cât filosofia putea s-o facă, pregătea, în felul ei, conștiințele pentru primirea religiei „neamurilor”. Starea negativă, paradoxal, îi sporea aportul de îndată ce exprima nesiguranța și deruta, într-o lumea a prefacerilor care făceau să apună o ordine și să apară alta.

Grecia, cu întreaga ei istorie și cultură, a fost cealaltă componentă, profană, a procesului de instituire a creștinismului. Primii scriitori creștini care aveau să presupună că Platon, mai cu seamă, trebuia să fi cunoscut, cum zicea Sfântul Justin Martirul și Filosoful, învățăturile lui Moise, reinventau istoria pentru a da tărie unui adevăr pentru participarea unei civilizații profane la primirea ideii creștine.

De altfel, Apostolul însuși vorbind atenienilor în Areopag, se folosește, într-o perfectă retorică a persuasiunii, de motivul „zeului necunoscut”. „Străbătând drumurile voastre și privind templele voastre, am dat, între altele, de un altar pe care era scris: „Zeului necunoscut” *Agnósto theo*. Pe acela pe care îl cinstiți fără să-l cunoașteți pe acela vi-l vestesc eu. Dumnezeu,

cel ce a făcut lumea și toate cele ce sunt în ea. El, Domnul cerului și al pământului...” (*Faptele Apostolilor*, 17: 23-24).

Pășind „într-un popor de zei”, cum zicea Alfred de Musset, tocmai de aceea, grecii nu aveau siguranța că au consacrat altare pentru toți. Acela cuvenit „zeului necunoscut” putea să-l aibă în vedere pe oricare, neidentificat încă. Practica se pare că nu era doar grecească. Ultima firidă a templului de la Borobudur, în deosebire de celelalte, nu are nici-o statuie a vreunei divinități. Poate să însemne „că neantul...” (Domenach, *Enquête sur les idées contemporaines*, p. 53). Dar și un zeu încă necunoscut.

„Ca în conceptul religiei naturale”, grecii se apropiau „profan” de creștinism, de îndată ce multe din istoria lor au făcut posibilă receptarea mesajului său și au fost asimilate, dacă este să luăm în seamă componenta filosofică, îndeosebi.

Nu se ia nimic; în acest fel, din originalitatea (și originalitatea) creștinismului. Ca orice alt fenomen de conștiință, este autonom, nu însă și independent. Orice religie, orice filosofie, artele, științele, toate se organizează și se dezvoltă după propria logică, nu însă și fără legături cu ansamblul istoric. Independența ar fi totuna cu închiderea, astfel încât un sistem anume (religios, filosofic, artistic, științific) n-ar primi nimic, însă nici n-ar trece dincolo de limitele sale. Un ansamblu nu este ca o realitate cu elemente comunicabile. Autonomia și non-independența se presupun și se condiționează reciproc. De aceea, filosofia greacă și creștinismul nu aveau a se exclude. Ba chiar filosofia grecilor a făcut mult mai mult pentru primirea ideii creștine decât religia lor. Ca, de altfel, și poezia.

Apostolul Pavel și evoca, citând; din doi poeți: „Căci în el noi trăim și ne mișcăm și suntem, cum au zis unii dintre poeții noștri: «Neam din el suntem și noi»” (*Faptele Apostolilor*, 17:28). Probabil, Apostolul cita liber din Cleanthes, sfârșitul versetului era însă din Aratos.